

Az írástudók árulása

Babits Mihály esszéjének eszmetörténeti helye és fogadtatásai

Thomas Sowell a 20. századot az értelmiség évszázadának nevezte.¹ Ezen az értelmiségnek az európai és amerikai társadalmak történetének a menetére kifejtett fokozott ideológiai hatását értette. (Amit egyébként összességében feltűnően negatívnak ítélte meg.) Maga a szó és maga az „értelmiségi” fogalma természetesen csak történeti és kontextuális, nem pedig esszenciális jelentést hordoz. Csak olyan embereket és csoportokat nevezhetünk „értelmiséginek”, akiket köt a társadalmi és politikai kontextusuk. Az egyes társadalmi-politikai csoportok által – magyar és nemzetközi történelemben egyaránt – megfogalmazott értelmiségi szerepmodellek tanulmányozása közelebb vihet a múlt századi szellemi mozgalmak céljainak, konfliktusainak és megosztottságának jobb megértéséhez. Az értelmiségi szerepfelfogások tekintetében Babits Mihálynak Julien Benda *Az írástudók árulása* című könyve kapcsán írott nagyesszéje a két világháború közti magyar irodalom- és eszmetörténet kiemelt darabja. Ennek vizsgálata közelebb vihet bennünket, a magyar értelmiséget az 1920-as és 30-as évek fordulóján foglalkoztató szerepkonfliktusok megértéséhez. Ezen túlmenően pedig – tágabb értelemben – Babits politikafelfogásának megértéséhez is. Előtte azonban áttekintem az értelmiség szerepére vonatkozó három legelterjedtebb megközelítést, amely Európában a két világháború között megfogalmazódott. Erre nem csak a mostani témám szempontjából van szükség. Ezen elképzelések alapvető megfontolásai jelentik az értelmiség szerepére vonatkozó társadalomtudományi kutatások legelterjedtebb módszertanát napjainkban is. A szemlélet jelentős hagyományai miatt az értelmiségi szerepek kutatása alapvetően interdiszciplináris módszer. Az értelmiségi elitelméletek elemzése általában egyeztetni kíván a szociológia (történelmi szociológia vagy társadalomtörténet) és eszmetörténet területei között – utóbbi természetesen azért

HUNYADKÜRTI SOMA (1994) PhD-hallgató, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkori Magyarország Doktori Program.

1 Sowell, Thomas: *Intellectuals and Society*. New York, 2010, Basic Books.

kiemelt jelentőségű, mert a különféle az értelmiségi csoportok hajlamosak sajátos öndefiníciót megalkotni.²

Az antipolitikum (meta)politikája

A historiográfiai hagyomány, vagyis 1970-es és 80-as években beköszöntő Babits-reneszánsz rekanonizálta a költő irodalom- és eszmetörténeti pozícióját, mégpedig a korábbi, főleg Lukács György és kisebb mértékben Szabó Dezső által ihletett Babits-recepció határozott ellentétéként. Ez a majdnem fél évszázada született ellenkánon alkotja ma lényegében a definitív Babits-olvasatot. Ez az értelmezői vonulat egyfelől rendkívül gazdag és magas színvonalú interpretációs munkával szolgált, nem beszélve az újrakiadások, forráspublikációk hosszú soráról. Ugyanakkor ez az „új” – ma már klasszikusnak tekinthető – Babits-interpretáció az életmű bizonyos kulcsfontosságú kérdéseit figyelmen kívül hagyta, vagy legalábbis velük kapcsolatban nem szolgált kellő terjedelmű és mélységű magyarázattal. Ezek közé tartozik Babits politikumának kérdése is. A kanonikus értelmezés³ Babitsot liberálisként, a 19. századi értelemben vett nemzeti, konzervatív szabadelvűként, esetleg európai szemléletű humanistaként írja le, s ezeket a kategorizálásokat is inkább sporadikusan és axiomatikusan teszi, semmint az átfogó vizsgálatból levont következtetésként.⁴ Az ezzel kapcsolatos első észrevétel, kérdésfeltevés az lehetne, hogy mennyiben épít ez az értelmezés – amely, hangsúlyozom, ha nem is tudományos paradigmává, de mindképp diszkurzív hagyománnyá klasszicizálódott – Babits világnézeti öndefiníciójára vagy legalábbis a költő kortárs híveinek Babits-képére, ahogy ez többek között a Babits-émlékkönyvben megjelenik?⁵ Ugyanakkor azt is érdemes tekintetbe vennünk, hogy nem feltétlenül a diszkurzív hagyományba való beágyazottság az, amely megakadályozhatja a Babitscsal kapcsolatos politikai, vagyis politikai eszmetörténeti kérdések feltevését. Sokkal inkább azt gondolom, hogy az életmű magában hordozza azokat az összetevőket, esetenként pedig ellenmondásokat, amelyek Babits Mihály politikumának kérdését problematikussá teszik. Mindenekelőtt: Babits nem nyíltan politizál, nem közvetlenül

2 Jelen tanulmányomban az eszmetörténeti megközelítést alkalmazom. Az értelmiségelmélet történeti szociológiai megközelítéséhez lásd Eyal, Gil – Buchholz, Larissa: From the Sociology of Intellectuals to the Sociology of Interventions. *Annual Review of Sociology*, 2010, 36. évf., 117-137; Li, Junpeng: Intellectuals' Political Orientations: Toward an Analytical Sociology. *Asian Social Science*, 2010, 6. évf., 12. sz., 3-15.

3 Babits új, kanonikus értelmezését megjeleníti – és persze maga is teremti – Németh G. Béla tanulmánykötete: Németh G. Béla: *Babits, a szabadító*. Bp., 1987, Tankönyvkiadó. (Lásd különösen a címadó tanulmányt.)

4 A babitsi történelem- és magyarságszemlélet kanonikus helyét mutatja, hogy Romsics Ignác a 20. századi magyar történelemről szóló szintézisét A magyar jellemből származó mottóval vezeti be. Lásd Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Bp., 2010, Osiris.

5 *Babits emlékkönyv*. Szerk. Illyés Gyula. Bp., 1941, Nyugat Kiadó.

politikai alkat. Sipos Lajos a költő alkotói-világnézeti karakterét az első világháború előtt esztétikaiként, a világháború alatt és után pedig esztétikai-etikai-ként írta le, s ez az alapállása lényegében fennmaradt a költő 1941-es haláláig.⁶

Babits értelmiségfelfogását alapvetően antipolitikusként jellemezhetjük.⁷ Nem apolitikusként, vagyis a tágan értelmezett politikai problémáktól való elfordulásként, hanem olyan gondolkodói alapállásként, amely a politikai megközelítést igyekszik a partikuláris és temporális szempontok sorába utalni, s háttérbe szorítani az esztétikai és etikai megközelítés javára. Az értelmiségi szerepfelfogás kortárs európai teoretikusai közül ebben Babits kétségtelenül rokonlélekre talált a francia Julien Benda-ban. Az értelmiségi, „írástudói” szerepfelfogás eszmetörténeti kutatása hagyományosan az elkötelezettség (*engagement*) és a kívülállás vagy el nem köteleződés (*disengagement*) szempontjait alkalmazza egy értelmiségi eliteória vizsgálatánál.⁸ Benda a korszak európai eliteteoretikusai közül jellegzetesen a kívülálló pozíciót foglalta el, vagyis azt a meggyőződést, hogy az írástudók feladata a politika időben és objektivitásban korlátozott szempontjaitól való távolságtartás és az „örök igazságok”, „örök értékek” képviselése.⁹

A fentiekben túl két további, módszertani jellegű szempontot szeretnék kiemelni. Az egyik az, hogy az elköteleződés és a kívülállás habitusai nem abszolút érvényű pozíciók. „Kívülálló írástudón” nem érthetünk olyasvalakit, aki nem foglalkozik politikai-közéleti kérdésekkel. Azon szerző esetében, aki kizárólag az asztalfióknak alkot, az elköteleződési-kívülállási problematika – amely egy hangsúlyozottan közéleti szempont – nem merülhetne fel: a teljességgel kívülálló értelmiségi ugyanis már nem közszereplő. A teljességgel elkötelezett értelmiségi pedig nem lenne írástudó a szónak abban az értelmében, hogy az írástudói szerep – Babits és Benda esetében is – a mindenkori társadalmi többséggel szembeni pozícióként fogalmazódik meg. Kívülálló írástudó alapvetően az, aki az értelmiség feladatát a politikai szempontoktól való távolságtartásban jelöli meg, ám megfogalmazott kötelessége nem a bezárkózás, hanem a tér- és időfeletti igazságok hangsúlyozása a nem írástudó többséggel és az „áruló”, tehát politikailag elkötelezett írástudókkal szemben.

6 Sipos Lajos: Babits Mihály és a kulturális-társadalmi-politikai modernizáció kísérlete. PPKE BTK Babits Kutatócsoport. 3.

([https://btk.ppke.hu/uploads/articles/309496/file/Babits%20%C3%A9s%20a%20moderniz%C3%A1ci%C3%B3%20\(teljes\).doc](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/309496/file/Babits%20%C3%A9s%20a%20moderniz%C3%A1ci%C3%B3%20(teljes).doc)) Hozzáférés: 2023. 05. 03.

7 Ezt az elképzelést szokás még normatív vagy moralista értelmiségi szerepfelfogásnak is nevezni. Lásd Karabel, Jerome: Towards a Theory of Intellectuals and Politics. *Theory and Society*, 25. évf., 2. sz. (1996 április), 205–206.

8 A kérdés – mindenekelőtt francia – historiográfiáját ismerteti: Kiss Lajos András: *Értelmiség az ezredfordulón. Hatalom és erkölcs*. Bp., 2014, Liget Műhely Alapítvány.

9 Ez a meggyőződéses kívülállói attitűd mindenekelőtt Benda 1927-es *Az írástudók árulása* című könyvére igaz. A francia gondolkodó ez irányú meggyőződése – mint látni fogjuk – a 30-as években megváltozik.

A másik módszertani szempont az értelmiségi kívülről politikai jellegére vonatkozik. A fent mondottakból számomra az következik, hogy az írástudói antipolitikum egyfajta politikai – és persze történeti jellegű – alapállás. Nem is annyira kvázi-politika, hanem a politikáról magáról, a politikának az ember társadalmi életében betöltött szerepéről való gondolkodás. Az antipolitikus Babits értelmiségfelfogását ebben az értelemben tekinthetjük akár Babits metapolitikájának is. A babitsi életmű azon kérdésével, hogy pályájának korai, az első világháborút megelőző szakaszában is jelen van-e az antipolitikai elit-attitűd, nem foglalkozom. Sipos Lajos korszakolását elfogadva Babits tisztán esztétikai korszakát nem vizsgálom, hanem a kérdésben a költő 1919 utáni, érettnek tekinthető értelmiségfelfogását veszem alapul.

Három értelmiségelmélet

Az első világháború után három értelmiségi eliteória¹⁰ alakult ki Európában, amelyek mindegyike az értelmiséget jól körülhatárolható társadalmi osztálynak, társadalmi csoportnak tekintette, és az értelmiség és a nem-értelmiségi jellegű társadalom kettősségére koncentrált. Az egyik az autonomista amelyet Julien Benda népszerűsített, azt állította, hogy az értelmiségiek önmagukban alkotnak egy társadalmi osztályt, amely a maga csoportszerűségében világosan elkülöníthető a társadalom többi részétől. A második, organikusnak (vagy más-képpen organicistának) nevezett irányzat fő képviselője Antonio Gramsci volt. Ő az értelmiségieket eredeti, kibocsájtó osztályukhoz kötődőnek tekintette, tehát úgy gondolta, hogy minden társadalmi csoport (polgárság, munkásság, parasztság stb.) rendelkezik saját értelmiségi „felső társadalommal”. A harmadik pedig, amely Karl Mannheim nevéhez fűződik. Ő potenciálisan osztály nélküliként kezelte az értelmiségieket.¹¹

Julien Benda *Az értelmiségiek árulása* című híres könyvében foglalta össze az első elmélet lényegét: „Mi, az egyetemek és főiskolák öregdiákjai vagyunk az egyetlen állandó tényező, amely megfelel a régebbi országok arisztokráciájának. Hozzájuk hasonlóan nekünk is folyamatos hagyományaink vannak, mottónk szintén a noblesse oblige; és velük ellentétben mi kizárólag az eszmei érdekeket képviseljük, mivel nincs társadalmi önzésünk és nincs korrupciós hatalmunk. Arra törekszünk, hogy legyen saját osztálytudatunk. Az értelmiségiek!

10 Eliteórián itt és a következőkben nem a kifejezés weberi értelmében – vagyis a döntéshozatali elit – használom, hanem a mannheimi tudáselitre vonatkozóan. Lásd Mannheim, Karl: *The Problem of the Intelligentsia, An Enquiry into its Past and Present Role. In Essays on the Sociology of Culture.* Szerk.: Bryan S. Turner. London–New York, 1992, Routledge, 91–170.

11 Kurzmann, Robert – Owens, Lynn: *The Sociology of Intellectuals. Annual Review of Sociology*, 2002, 28. évf., 63–90. A tanulmányból származó idézeteket saját fordításomban közlöm.

[franciául: les intellectuels¹² – H. S.]. Mi lehetne büszkébb klubnév, mint ez?”¹³ Tehát Benda felfogása szerint az értelmiségiek sajátos, különálló társadalmi csoportot alkotnak, amelynek megkülönböztető vonása az anyagi vagy gazdasági érdekektől és a hatalmi kiszolgáltatottságtól való függetlenség, ami az értelmiségieket a társadalom magasabb tudatává teszi. A század későbbi szakaszában Bourdieu csoportalapú meghatározása is a társadalmi függetlenség és az univerzalisztikus erkölcsi kérdések iránti elkötelezettség kettős követelményét állította előtérbe. Benda szerint egy értelmiségi abban a pillanatban követ el árulást, amikor feladja – a fenti értelemben meghatározott – hivatásának követését.¹⁴

A második fő elméleti keretet Antoni Gramsci felfogása szolgáltatta.¹⁵ Az olasz marxista gondolkodó megkérdőjelezte Benda definícióját az értelmiségiek teljesen független osztályáról ugyanúgy, mint a teljesen osztályfüggetlen értelmiségekről. Meggyőződése szerint „minden társadalmi csoport, amely a gazdasági termelés világában egy lényeges funkciót betöltő eredeti terepen jön létre, organikusan létrehozza az értelmiségiek egy vagy több rétegét, amely homogenitást nyújt az adott önmagának és az adott csoportnak, valamint tudatában van saját funkciójának nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és politikai téren is”. Gramsci úgynevezett organikus megközelítése teljesen tévesnek és félrevezetőnek tartotta Benda elméletét az értelmiségi osztály kollektív függetlenségéről és autonómiájáról. Ennek értelmében az autonomista koncepció „társadalmi utópia, amely szerint a hagyományos értelmiségiek »függetlennek« gondolják magukat, de a polgári (az eredeti szóhasználatban »burzsoá« – H. S.) társadalom még ezt az elképzelt autonómiát is meg akarta szüntetni a hagyományos (értsd premodern, polgárság előtti – H. S.) értelmiségiek beolvasztásáért és ideológiai meghódításáért folytatott küzdelmei során”.¹⁶

12 Balázs Eszter kutatásai szerint az első világháború előtt Magyarországon a *Nyugat* és a *Huszadik Század* folyóiratokhoz kötődő szerzők, amikor értelmiségről írtak, a francia eredetű „intellectuelek” és „intellectuálok” formulát alkalmazták. Ezzel szemben a korszak közéleti vitáinak konzervatív és nemzeti liberális szereplői leggyakrabban a 19. századi nemzetépítésekhez kapcsolódó – alapvetően angol és német gyökerű – „nemzeti intelligencia” és „nemzeti értelmiség” megfogalmazást használták. A terminológiai különbség természetesen elvi és világnézeti konfliktust takart, erre a fogalomtörténeti fejleményre azonban a jelen tanulmányban nem térek ki. A továbbiakhoz lásd Balázs Eszter: *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról, 1908–1914.* Bp., 2009, Napvilág.

13 Idézi Kurzman, Robert – Owens, Lynn: *The Sociology of Intellectuals. Annual Review of Sociology*, 2002, 28. évf., 64–65.

14 Ennek legbővebb kifejtéséhez Bourdieu, Pierre: *Homo Academicus.* Párizs, 1984, Edition de Minuit. (Angolul uő.: *Homo Academicus.* London, 1990, Polity Press.)

15 Az alábbiaknál részletesebben lásd: Gramsci, Antonio: Croce and Julien Benda. In *Further Selections from the Prison Notebooks.* Ford.: D Boothman. Minneapolis, 1995, University of Minneapolis Press.

16 Idézi Kurzman, Robert – Owens, Lynn: *The Sociology of Intellectuals. Annual Review of Sociology*, 2002, 28. évf., 66.

Harmadikként Karl Mannheim koncepcióját kell számontartanunk, amelyet az *Ideológia és utópia* című (eredetileg 1929-ben megjelent) híres könyvében fogalmazott meg.¹⁷ Mannheim szerint az értelmiség nem osztály, de legalábbis nem valamely osztály szigorúan vett eleme. Mannheim szerint a gyakori félreértés – amit a dreyfusardok és a marxisták egyaránt elkövetnek – az, hogy nem vették figyelembe az oktatás, nevelés fontosságát. Az oktatás lehetővé tette az értelmiségiek számára, hogy „olyan osztályokhoz kötődjenek, amelyekhez eredetileg nem tartoztak”, mivel „csak ők és ők választhatták meg a hovatarozásukat”. Következésképpen a kibocsájtó társadalmi csoportjuktól és más értelmiségiektől is független „szabadon lebegő” értelmiségiek „a történelem folyamán minden táborban megtalálhatók. Így mindig teoretikusokat adtak a konzervatívoknak, akik saját, stabil társadalmi beágyazottságuk miatt csak nehezen tudtak elméleti öntudatot kialakítani. Ugyanígy ellátták elméleti emberekkel a proletariátust is, amely sajátos társadalmi viszonyai okán nem rendelkezett a modern politikai konfliktusok megvívásához elengedhetetlenül szükséges ismeretek előfeltételeivel.”¹⁸

Ugyanakkor említésre méltó körülmény, hogy egy értelmiségi elitelmélet szerkezete vagy formája nem feltétlenül azonosítható az elmélet elsődleges politikai-ideológiai tartalmával. Például Franciaországban az autonóm értelmiség klasszikus dreyfusard eszménye – mint forma – később, természetesen gyökeres világnézeti átalakítással a szélsőjobboldali író, Pierre Brasillac gondolkodásának fontos elemévé vált. Korporatív gondolatrendszerében az új „fasiszta embertípus” kialakulását az értelmiségi elit tevékenységétől várta.¹⁹ (Brasillac volt az egyetlen ember a világtörténelemben, akit „intellektuális háborús bűnök” elkövetése miatt végeztek ki.) Olaszországban a német származású egykori szindikalista, Robert Michels megpróbálta Mussolini politikai mozgalmára alkalmazni az organikus elveket, közvetlen, reprezentatív kapcsolatot tételezve az olasz munkásosztály érdekei és a Duce karizmatikus személyisége között, megalkotva ezzel a Führerprinzip korai változatát.

Az írástudók árulása: Benda és Babits közelítései

Az 1920-as évek folyamán Babits közéleti pozíciója a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* megjelenését és vitáját követően lassan konszolidálódott.²⁰ Az 1919-es

17 Magyarul Mannheim, Karl: *Ideológia és utópia*. Ford.: Mezei I. György. Bp., 1996, Atlantisz.

18 Idézi Kurzmann, Robert – Owen, Lynn: *The Sociology of Intellectuals. Annual Review of Sociology*, 2002, 28. évf., 67.

19 Schalk, David L.: *The Spectrum of Political Engagement. Mounier, Benda, Nizan, Brasillach, Sartre*. Princeton, 1979, Princeton University Press, 76–109.

20 Babits 1918–19-es szerepvállalásával és azt ezt követő – jogi és erkölcsi – megtorlással kapcsolatban Sipos Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*. Bp., 1976, Akadémiai, illetve

szerepvállalása miatt megvont nyugdíjjogosultságát 1926-ban nyeri vissza.²¹ S bár az évtized közéleti-irodalmi vitáiban központi szerepet játszik – ide tartozik mindenekelőtt az Ady-kérdés és a Kettészakadt irodalom-vita – személye és esztétikai elvei a magyar irodalmi életben megindulnak az intézményesülés felé. A korszakban a Babitscsal kapcsolatos közéleti polémia a *Halálfi* című regényének recepciója okán indult. Most azonban nem ezt, hanem értelmiség-felfogásának egyfajta összegző alkotását, *Az írástudók árulását* kell megvizsgáljunk.

Julien Benda világhírű könyve, *Az írástudók árulása* (La Trahison des Clercs) 1927-ben jelent meg Franciaországban. A mű a két háború közti európai elit-diskurzusok egyik központi darabja. Akkori népszerűsége azóta ugyan szertefoszlott, ugyanakkor maga a könyv címe úgy Magyarországon, mint a legtöbb európai országban rendkívül ismert: az „írástudók árulása” mint szóösszetétel afféle frázisként kétségtelenül jelen van a tudományos és azon kívüli köztudatban. Az olvasatlanság mögött több okot is felfedezhetünk. Egyrészt Benda műve jellegzetesen túlírt könyv. Műfaját tekintve nem monografikus filozófiai vagy politikai traktátus, hanem kötetnyi terjedelmű esszé-pamflet, amely nem kronológiai és nem is tematikus szempontok szerint szerveződik, hanem erkölcsi, történeti és filozófiai anekdoták improvizatív láncolata. Bendáról általában elmondható, hogy azok közé a szerzők közé tartozik, akik tulajdonképpen egész életükben ugyanazt az egy könyvet írják. Kedvelt és állandó témái a racionalitás és antiracionalitás, civilizáció és barbárság, európai egység és nemzeti elfogultság, fasizmus és demokrácia küzdelmei. *Az írástudók árulásának* 21. századi érdemi, tartalmi népszerűtlenségéhez és a tudományos érdeklődés mérsékelt voltához valószínűleg az is hozzájárul – ez a két háború közötti eliteóriák jelentős részére is igaz –, hogy Benda a közéleti-(anti)politizáló értelmiséget határozottan az „örök értékek és igazságok” öréneke, az „emberiség-emberiesség hivatalnokainak” tekintette. Az ilyen erőteljesen hierarchikus, elitista-abszolutista (vagyis ismeretelméleti antirelativista) beállítást az új évezred közvéleményében – az ezt megfogalmazók eredeti szándékaitól jócskán eltérő módon – totalitárius reminiszenciákat idézhet fel. Benda kevés önreflexióval élő társadalomképpel szemben pedig a tudományos közönség episztemológiai és tudásszociológiai fenntartásai állnak.²² S bár az európai és amerikai történeti

A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok 1918–19-ből. Szerk. Téglás János. Bp., 1996, Tótfalusi Tannyomda.

- 21 Jankovics József: Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001, 105. évf., 1-2. sz., 183–188.
- 22 A ritka kortárs kivételek közé tartozik Pascal Engel, a Genfi Egyetem filozófiaprofesszora, aki a francia közíró munkásságát nem pusztán történeti problémaként közelíti, hanem megfontolásra érdemes társadalomelméleti szerzőként kezeli. Lásd Engel, Pascal: Julien Benda and the Cult of the Universal. *Le Philosophoire*, 2009, 31. évf., 1. sz., 143–160; uő.: Julien Benda's Thoughtful Europe. *The Monist*, 2009. ápr., 91. évf. 2. sz., 315–321, illetve uő.: Speaking Up for

kutatás számontartja, a könyv tartalma és hatástörténete több olyan elemet is kínál, amely a magyarországi eszmetörténet-írás érdeklődésére is igényt tarthat. Benda kötetének magyarországi recepciója a többi európai országhoz képest azért sajátos, mert hazánkban *Az írástudók árulása* a két világháború között szinte kizárólag Babits azonos című esszéjén keresztül nyert értelmezést és jelentőséget valamiféle szűrt vagy másodlagos befogadásként. A két világháború közti magyar értelmiség diskurzusaiban a Benda-kérdés tehát mindenekelőtt Babits-kérdésként jelent meg: ez is mutatja, hogy amint látni fogjuk, a költő antipolitikus elitfelfogása Babits közéleti megítélésével, értelmezésével az 1920-as évek végére már szorosan összefonódottnak tekinthető.

Benda könyvének központi, címadó tézise az írástudók árulása. Az árulás az értelmiség egyéni és csoportos elkülönülésének feladásában áll, amely a politikai szenvedélyek és „politikai gyűlöletek” intellektuális kiszolgáltatásával, azoknak az értelmiség részéről történő megteremtésével és felerősítésével jár. Benda elsődleges példái ezekre a politikai szenvedélyekre a szélsőséges nacionalizmus, a modern antiszemitizmus és a szociális sovinizmus, osztálymegvetés – utóbbi kategóriába ő nemcsak a munkásmozgalom osztályharc-értelmezését sorolta, hanem ennek társadalmi fordítottját, a polgári népmegvetést („burzsoázizmus”) is. Benda történeti és szociális beállítása mélyen gyökerezik a 20. század első harmadában kialakult válságteóriákban, amelyek részben a modern tömegpolitikára – nagy kiterjedésű és állandósuló társadalmi mozgalmak, tömegsajtó, tömegpártok stb. – adott értelmiségi reakciónak,²³ részben a modernizáció általános hatásaival szembeni intellektuális-filozófiai elégedetlenségnek tekinthetők. Utóbbiak szinte mindig kétarcúan, a túlzott racionalizmus és az értelemellenes irracionális kategóriáiként jelennek meg. Úgy Benda, mint Babits túlzott racionalizmusnak tekinti a tudományos pozitívizmus és a természettudományos – deduktív, empirikus – módszer térnyerését a humántudományok és az államélet területén. Az értelemellenes irracionális képviselői közé pedig a pszichoanalízis bizonyos irányzatai, művészi naturalizmus, egzisztencializmus és a politikai romantizmus, tehát a szélsőséges nacionalizmus, faji alapú politizálás számítható. (Elképzelhető persze egy köztes csoport is: az áltudományos faji teóriák például egyszerre pozitivisták és irracionalisták.)²⁴

Babits kritikai esszéje Benda könyvéről a *Nyugat* 1928-as évfolyamának 18. számában jelent meg, amely jelentős részben Tolsztoj-émlékszámnak tekint-

the Clerks. In *The Philosophy of Richard Rorty*. Szerk. Auxier, Randall E. – Hahn, Lewis Edwin. Chicago, 2010, Open Court, 605–617.

23 Ezen felfogás alapművének Gustav Le Bon *A tömegek lélektana* című, 1895-ben kiadott, óriási népszerűsége miatt tett szociálpszichológiai könyve tekinthető, amely 1913-ban magyarul is megjelent, Le Bon, Gustav: *A tömegek lélektana*. Ford. Balla Antal. Bp., 1913, Franklin-Társulat.

24 Babits és a válságirodalom általános összefüggéséről lásd Margittai Gábor: *Nyugtalan klasszikusok. Ars Poeticák és arcpoetikák – Hagyománytudat Babits Mihály esszéművészetében*. Mária-besenyő-Gödöllő, 2005, Attraktor, 53–90.

hető.²⁵ A misztikusan vallásos, humanista, antimilitarista-anarchista orosz író Julien Benda könyvében is kiemelt helyet kapott, közvetlenül a mű előszavában. Benda itt Tolsztoj egyik fiatalkori emlékére hivatkozik, amelyben azt beszéli el, hogy katonatisztként egyszer menetelés közben szemtanúja volt, ahogy egyik tisztársára felpofozott egy, a menetszlopból kilépő bakát. Tolsztoj rászólt tisztársára: „Nem szégyelli magát? Hogy bánik a felebarátjával? Látszik, hogy nem olvasta az Evangéliumot.” Mire a tiszt így válaszolt: „Látszik, hogy nem olvasta a szolgálati szabályzatot.”²⁶ Benda ezt a történetet a szellem és az anyag szembeállítására használja: „Hát igen: ez az a felelet, amelyet a szellem megkap, valahányszor az anyagon uralkodni próbál. S ahogy én hallom, valóban fölöttébb bölcs válasz ez. Akik az embereket a világ dolgainak meghódítására vezérlik, igazságossággal és könyörületességgel mire is mennének vajon? Hanem azért fontosnak tartom, hogy legyenek emberek a földön, akik [...] felebarátaitak más hitre is elvezéreljék, mint az anyagira s az evilágira. Nos, akikre ez a szerep várna, s akiket én írástudóknak nevezek, e szerepet nemcsak hogy nem töltik be többé, hanem éppenséggel ellenkező szerepet vállalnak.”²⁷

Babits esszójét a fenti válságteoretikus alapállásához való kapcsolódással kezdi. Leszögezi, hogy idegen textus helyett saját szöveget is választhatott volna az intellektuális-morális krízis bemutatásához: 1918-ban publikálta ugyanis *A veszedelmes világnézet* című cikkét, amelyben a világháborút lehetővé világnézeti okok között mindenekelőtt az antiintellektualizmust nevezte meg: „A vak tény joga köztudatba ment át, közhellyé vált. Minden filozófia, amely csak valamelyest hatott a századvég hangulatára, egyetlen gondolatban egyezik meg: az ész sohasem képes megérteni, annál kevésbé kormányozni a világot; a cselekedet csak a fontos, az intenció, az életlendület! A pragmatisták ehhez képest átalakították az igazság fogalmát. A gondolatok igazságának egyetlen kritériuma cselekedeteinkre való lehetséges hatásuk. Tehát nem logikai, hanem életbeli kritérium. Az ész ezzel leszállt ítélőszékéről. [...] S az ily filozófiák minden konzervativizmusnak, a fennálló és hatalmas rosszba való minden belenyugvásnak új ajtót nyitnak, új jogot biztosítanak. Megnyugvás a rosszban és bátorság a rosszra! Az ész tehetetlen a cselekvés irányítására. A cselekvés viszont független az éstől és ésszerű moráltól. Ez a két sarkpontja e világnézetnek, mely fatalista, és mégis imádja a Cselekedetet.”

Babits szerint ez Bendához hasonló, az övével nagy mértékben megegyező válságteoretikai alapállás. Úgy véli, Benda könyvének igazi érdeme két dologban ragadható meg. Az első, hogy felismerte: koruk problémája nem praktikus, hanem teoretikus és mindenekelőtt erkölcsi jellegű probléma. Ahogy korábban

25 Tolsztoj 1828 szeptemberében született. Az említett *Nyugat*-számban Babits esszójét Ignatus és Laziczius Gyula Tolsztojról szóló írásai követik. Babits saját esszójét pedig egyenesen „Tolsztoj szellemének” ajánlotta.

26 Benda, Julien: *Az írástudók árulása*. Ford. Rónai Mihály András. Bp., 1945, Anonimus, 85.

27 Uo. 85–86.

is láthattuk, ez az antipolitikus válságfelfogás azt állítja, hogy a társadalmi krízis alapvetően nem politikai, hanem politika „alatti” (szubpolitikai) vagy politika „feletti” (metapolitikai) eredetű. (A két utóbbi közti különbség ebben a kontextusban jelentős mértékben beállítás kérdése csak.) Benda szerint az emberiség mindig hajlamos volt a szenvedélyek és nem a racionális igazság által meghatározott cselekvésre. A különbség a korábbi időszakok és az „írásstudók árulásának” kora között az, hogy az írástudók árulásának, tehát az értelmiség partikuláris politikai szenvedélyeknek történő behódolása következtében a nem értelmiségi közönség szenvedélyei megerősítést nyertek. Benda szerint éppen az írástudók árulása miatt váltak ezek a politikai szenvedélyek egyetemessé, koherenssé, homogénné, állandóvá, befolyásossá, így vált a 20. század „a politikai gyűlöletet intellektuális megszervezésének századává”. Babits Bendáéval jelentősen egyező válságteóriát fejt ki: „A világ azelőtt is a nyers erő útjain járt: de tudatában volt annak, hogy ez nem az erkölcs útja. Papjai és írástudói – noha maguk sem mindig éltek aszerint – állandóan és egyértelműleg hirdettek egy érdekeken és erőn felülálló s azoktól független erkölcsöt. [...] A mai tudós tudja, hogy az erkölcsöt posztuláló ész másodlagos az ösztönökkel szemben; s irodalmunk az ösztönök korlátlan és szabad kiélését hirdeti. Ehhez képest az ösztönök közül azok, melyek nem az egyéni önzés ösztönei – a nemzeti és faji ösztönök – minden értékskála csúcsára kerültek a legtöbb mai gondolkodó tábláján.”²⁸ Babits szerint nem az a probléma, hogy akár az írástudók, akár a szélesebb társadalom nem az univerzális (racionális-humanisztikus) erkölcsi elvek szerint viselkedik: „nem arról van szó, hogy eszerint cselekedtek: mindig eszerint cselekedtek. Arról van szó, hogy ezt is *vallották*: (kiemelések az eredetiben – H. S.) maguk a proféták és írástudók ezt vallották.” Az írástudók árulása tehát éppen abban áll, hogy a modern értelmiségiek alkalmazkodtak a korhoz, és élére álltak a modern tömegtársadalmi mentalitásoknak, eszméknek és folyamatok. Babits szerint történeti funkcióját tekintve az értelmiség a papi kasztriból – középkori kifejezéssel és szemlélettel: *oratores* – fejlődött ki, és eredeti hivatása az univerzalizmus képviselője volt. Ezt a társadalmi küldetést Babits a „harcosok osztályával” (*bellatores*) állítja szembe, akik szükségszerűen partikuláris érdekeket képviselnek.

Babits a partikularitások kérdéséből vezeti le értelmiségfelfogásának politikai kérdéseit. Első tétele szerint az írástudók árulásának kérdése nem pártkérdés, és nem is lehet kiemelt összefüggést feltételezni a megerősödött nacionalista és militarista mozgalmakkal. Babits szerint ha így tennénk, az írástudók árulása a baloldali ellenmozgalmak jelszavává válna: „Ez valóságos képtelenség volna, és nyilvánvaló logikai hiba. Aki arról panaszkodik, hogy az írástudók elárulva magas hivatásukat, leereszkedtek a világ harcaiba; nem követheti el éppen panaszával maga is azt az árulást, amelyről panaszkodik, a legkülönösebb ellenmondás nélkül. (Ami nem jelenti, hogy logikátlan korunkban ez az

28 Babits Mihály: Az írástudók árulása. *Nyugat*, 1928, 21. évf., 18. sz., 357.

ellenmondás ne volna valószínű és sokaktól várható. De akkor olyan ellenmondás lesz ez, ami a tételt csak megerősíti; és elkövetője maga szolgáltat példát az »írástudók árulására.«²⁹

Babits határozottan állítja, hogy Benda nem esett ebbe az ellentmondásba. Igaz ugyan, hogy a francia író elsősorban a franciaországi radikális jobboldalt, Barrést és Maurrast támadja, nem felejt el hangsúlyozni a modern szocializmus és szindikalizmus bizonyos elméleteit sem: a „polgári morál” elvetését az osztályönzés és az erő tudatának alapján. Az írástudók árulása ugyanakkor Babits szemében valóban nem valamelyik sajátos politikai irányzat vagy csoport magatartásának, hanem egy korszakproblémának a leírása. Ebből a történeti nézőpontból különbözteti meg az elkötelezett – tehát Babits olvasatában partikuláris politikai érdek szolgálatába álló – régi és új írástudókat. A régiek is hajlamosak voltak politikai csoportokban szerepet vállalni, de ez nem befolyásolta univerzalizisztikus világlátásukat. Míg az új, árulóvá váló írástudók fő jellemvonás az, hogy „Ő arra büszke, hogy »egynek érzi magát csoportjával« – nemzetével, fajával, vagy a proletáriátussal – »annak érdekeit mindenek fölé helyezi«, nyíltan hangoztatja, hogy nem ismer erkölcsöt annak javán kívül s nem is kutatja, hogy igaza van-e? ha nincs, annál rosszabb az igazságra nézve. Ez az, amit Benda egészen új jelenségnek érez a Szellem birodalmában, és méltán.”³⁰

Babits második kitétele Benda értelmiségfelfogásával kapcsolatban, hogy az írástudók helyes magatartása nem függ az egyén erkölcsi minőségétől vagy akár egyéni elfogultságaitól: természetes, mondja, hogy az ember önmagát hibáival együtt szereti, ahogy hazáját is hibáival együtt szereti. Az írástudó akkor követ el árulást, amikor – a csoporthoz tartozás logikája alapján – saját vagy hazája bűneit intellektuális úton erényekké avatja. Az igazán nagy írástudó Babits szerint az, aki látja saját hazája hibáit és ostromozza azokat: a zsidó próféták, Dante és Ady. Harmadik sarkalatos megjegyzésében Babits leszögezi: az árulás nem az értelmiség egyéni, magánerkölcsi minőségében áll, és nem is az életkényszereknek való egyéni behódolásban. Úgy véli, ez az írástudókat érintő kollektív kihívás: „Magától értetik, hogy áruló írástudó nem egyszerűen megalkuvó írástudót jelent. Az »írástudók árulása« nem külső nyomás alatt jött létre, hanem magukból az írástudókból indult ki, gondolataiknak belső fejlődése kapcsán. Nem egy háborús kor hangulatának hatása az eszmék világára, hanem ellenkezőleg, egy béke felé törő, reményteljesen civilizálódó és szabadelvű korban önmaguktól kiérett eszmék szomorú visszahatása a korra; visszahatás, mely lehetővé tette, amit már senkise hitt volna: hogy ez a civilizált és fölvilágosodott kor hajlandó lett ismét állatnak érezni magát, és természetesnek elfogadni a legvadabb barbárságokat és szörnyűségeket.”³¹ A fentiekből kitéűnik,

29 Uo. 360.

30 Babits Mihály: Az írástudók árulása. *Nyugat*, 1928, 21. évf., 18. sz., 361.

31 Uo. 363.

hogy Babits értelmiségfelfogása, amelyet korábban antipolitikusnak neveztem, magában hordozza egy önellentmondás lehetőségét. A probléma természetesen a – babitsi módon felfogott – humánus és a politikum kapcsolatának mélyebb rendezetlensége. Ha a politikát mint társadalmi működésmódot egyszerűen frakcióharcok és csoportérdekek terrénumának tekintjük, amelytől a humanista és az „örök igazságokra” figyelő értelmiségnek el kell zárkóznia, akkor felvetődik a kérdés: mi az írástudó válasza arra az esetre, ha a politika nem áll meg az értékőrző értelmiség politikai elzárkózása (Babitsnak kedves metaforával) kertjének határainál? Ismét Babits-parafrázissal: mi történik akkor, ha a sziget nem bizonyul elég magasnak, s „tán távoli tengerek ádáz / sója zavarja izét a virágillatnak”³² Ilyen esetben indokolt-e az írástudó politikai szerepvállalása? Ez az ellentmondás – és megoldatlansága – persze nem Babits sajátja, hanem a két háború közötti Európa rivális értelmiségfelfogásaiból fakadó probléma. Maga Julien Benda sem tudta érdemben megoldani ezt a nem pusztán elméleti, hanem nagyon is gyakorlati-politikai problémát. Benda fiatal korában a Dreyfus-ügy nyomán kirobbant vita lelkes résztvevője volt, mégpedig a Dreyfus-párti, ún. *intellectuel*-oldalon. S nemcsak hogy kiállt a megvádolt vezérkari százados igazsága mellett, hanem rendszeresen követelte az igazságosság és emberiség ügye melletti harcosabb kiállást, szemben a baloldali értelmiség többségének vélelmezett „dreyfusárd nyafogásával”. Babits esszéjében helyesen érzékelte, hogy Benda nem rendezte kielégítően saját múltbeli politikai szerepvállalásának kérdését. Ennek jele nemcsak az volt, hogy *Az írástudók árulásában* Benda alig emlegette Dreyfus-párti elkötelezettségét, hanem életének erről az „elkötelezett” epizódjáról általában is hallgatott a közéleti szintéren. Benda felfogása a harmincas évek közepére változott meg. Részben a francia belpolitikai válságok, részben a Harmadik Birodalom felemelkedésének hatására Benda elkezdett különböző baloldali politikai manifesztumokat aláírni és cikkeket fogalmazni a kialakuló népfrontpolitika mellett. Ezzel kapcsolatban egy érdekes kategorizálást alkalmazott: azt mondta, hogy az írástudó nem lehet a „baloldal politikusa” (*politique de gauche*), ám tiszta lelkiismerettel lehet a „baloldal misztikusa” (*mystique de gauche*).³³ S bár ez utóbbi megfogalmazásra nem adott magyarázatot, valószínű, hogy a „baloldal misztikusának” olyan értelmiségit tekinthetünk, aki az írástudókat ért – ez esetben szélsőjobboldali – támadás nyomása alatt elkötelezheti magát – szigorúan írástudói szempontból – az antifasiszta-népfronthumanista ügy mellett. Benda ádáz ellenfele az értelmiség-felfogás körüli harcokban, Paul Nizan³⁴ ezt az irányváltást úgy kommentálta,

32 *A sziget nem elég magas* a *Sziget és tenger* című 1925-ös kötetből.

33 Cornick, Martyn: *Intellectuals in History. The Nouvelle Revue Francaise under Jean Paulhan, 1925–1940*. Amsterdam, 1995, Brill-Rodopi, 85–86.

34 Nizan egész könyvet szentelt *Az írástudók árulása* kritikájának *Az órkutyák* (*Les Chiens de gard*) címmel. Lásd: Nizan, Paul: *Les Chiens de gard*. Párizs, 1932, Rieder. (Angolul uó.: *The Watchdogs*. Ford. Paul Fittingoff. New York–London, 1971, Monthly Review Press.)

hogy Az írástudók árulásának szerzője felajánkozott a kommunista társutaságra.³⁵ (Ez helytálló jóslatnak bizonyult: Benda a második világháború alatt és után valóban a francia kommunisták *compagnone de route*-ja lett.)

Észrevételek és ellenvetések

A következő kérdés, amit meg kell vizsgálnunk, hogy Babits kortársai, a magyar értelmiségi közélet tagjai hogyan viszonyultak Babits antipolitikus értelmiség-felfogásának fent jelzett ellentmondásához? Ahogy maga Babits írta 1929-ben, esszéinek gyűjteményes kiadásában (*Élet és Irodalom*): „Cikkem nyomában rövid idő alatt egész kis irodalom támadt. A válaszok, melyek a legkülönbözőbb jobb- és baloldali folyóiratok hasábjain láttak napvilágot, részben íróik komoly egyénisége és az érintett problémák nagysága révén figyelemreméltóak, részben elfogultságukkal és érteni-nem-akarásukkal valóságos iskolapéldái az »írástudók árulásának« s a nyomában keletkezett közszellemnek.”³⁶ Az alábbiakban ezeket a reflexiókat veszem sorra. A Babits esszéjére érkezett reakciókat alapvetően két csoportra oszthatjuk. Az első csoportot azok a Babits személyes környezetéből – főleg publikált magánlevelek formájában – érkezett hozzászólások alkotják, amelyek inkább vérmérsékleti, mint ideológiai szempontból szólnak hozzá Babits esszéjéhez. A másik csoportot azok a kifejezetten politikailag motivált és erőteljesen kritikus hangvételű írások jelentik, amelyek különböző politikai megfontolásokból ellenzik Babits értelmiségfelfogásának alaptételeit. Az utóbbi csoportba kell sorolnunk a konzervatív *Napkelet*, a polgári radikális *Századunk* és a kommunista 100% vonatkozó cikkeket.

Esszéje megjelenése után Babitshoz számos gratuláló, és némely esetben kérdéseket feltevő vagy ellenvéleményt megfogalmazó magánlevél érkezett. Utóbbiakra – s ez talán jellemző eset – nem adott levélben választ, hanem a *Nyugat* meghatározott rovataiban – szerzőik beleegyezésével – közzétette őket. Ezen nyílt vagy nyílttá tett levelek első darabja Osvát Ernő hozzászólása volt az írástudó-kérdéshez. Levelében Osvát mindenekelőtt gratulált Babitsnak a kor jellemző problémáinak megragadásáért. Ám fenntartásainak is hangot adott: „Mint ahogy a szószéken a papnak eszébe sem juthat, hogy Isten létének bizonyításába fogjon, igazságáhitatodban Te sem vetted észre, hogy nem avval kezdted, hogy mit értesz igazság alatt. Ezenkívül mit lehetne ellened mondani? Talán, hogy az írástudók árulásának motívumai között mintha kissé lebecsülnéd az igazságuk és cselekedeteik közötti eltérés erkölcsi visszahatásait.

35 Schalk, David L.: *The Spectrum of Political Engagement*. Mounier, Benda, Nizan, Brasillach, Sartre. Princeton, 1979, Princeton University Press, 41.

36 Babits Mihály: *Élet és irodalom*. Bp., 1929, Athenaeum, 207. Ugyanitt veti fel Babits, hogy írástudói szerepfelfogásának kifejtése az esszére érkezett kritikák figyelembevételével az ő részéről önálló kötetet érdemelne.

Én egyébként nem tudok hinni az igazság tudatának ebben az általános s főleg a teljes elhomályosodásában.³⁷ Úgy véli, még a fenténél is fontosabb kérdés, hogy személy szerint kik a valódi – és nem áruházi – írástudók? Osvát nagyon fontos szempontokat vet fel ahhoz, hogy Babits értelmiségfelfogását – és főleg annak külső értelmezését – történeti és politikai irányba mozdítsa el – amint látni fogjuk, ez a Babits-esszé recepciójának fő tétje és kiemelt közéleti jelentősége. Osvát szerint ha feltételezzük, hogy vannak bizonyos írástudók akik intellektuális és morális meggyőződésük folytán hagynak fel „az egyetemes igazság és erkölcs” képviselőként, akkor azt kell mondanunk, hogy ezek az értelmiségiek az igazságkeresésük következtében és nem annak ellenére lettek „áruházi”. Tehát nem megtagadják, hanem folytatják az írástudói hivatást, csak éppen Babits meggyőződéseivel ellentétes világnézeti irányban. Osvát kritikája persze higgadt és baráti hangvételű, de már ő is felveti azt a szempontot, hogy Babits felfogása valójában nem univerzális, hanem egy sajátos és partikuláris szempontú szerepfelfogás: „te nem érintheted könnyelmű újjal az igazság-hirdetés szabadságát. Te csak arról az igazságról mondhatnád, hogy nem hirdethető, mely szerinted nem felel meg az igazság szerinted való kritériumainak.” Példaként a pragmatizmus bölcséletét hozza fel. Osvát szerint ha következetesen alkalmazzuk Babits definícióit, akkor azt mondhatjuk, hogy ebben az esetben nem az írástudók árulták el az igazságot, hanem az igazság az írástudókat – vagyis ez hosszú távon felveti az értelmiségi szerep nem objektív és nem univerzális voltának kérdését: „Ha a hirdetettek között nincs egy az igazságok fölött álló igazság s az igazságkereső meggyőződése nem kritérium, – akkor az igazság és hirdetése csak annyi, hogy van egy biztos, de előttünk bizonytalan igazság s hogy van egy biztos, de előttünk bizonytalan erkölcs, s a gondolkodásnak magát mindentől függetlenül, tovább kell azt keresnie, tekintet nélkül az indokok összességére, tekintet nélkül arra, hogy a kultúra mit veszíthet ebben a keresésben.”³⁸

Szilasi Vilmos³⁹ hosszú, szintén baráti hangvételűen kritikus levelét a *Nyugat* későbbi számában teszik közzé. Ebben a filozófus elsősorban ismeretelméleti alapon igyekszik ellentmondani Babits írástudó-tézisének. Szilasi Osváttal ellentétében magát az áruházi tézist is megkérdőjelezi. Mindenekelőtt az erkölcsök történetileg relatív voltát hangsúlyozza, vagyis a „mi a jó?” és a „mi a helyes?” filozófiai-politikai kérdéseire adott, koronként különböző válaszok meglétét. Ugyanakkor elismeri, hogy a történelem feletti, mindenütt jelenlevő tevékenység éppen a relatív erkölcsök kutatása. Szilasi szerint Babits szerepfelfogásának hibája az, hogy axiómaként kezel valójában nagyon is problematikus tételeket. Ezen tételek közül az első a „tradicionális racionalisztikus idealizmus”, a másik

37 Osvát Ernő: Az írástudók áruházi. Levél Babits Mihályhoz. *Nyugat*, 1928, 21. évf., 23. sz., 761.

38 Uo. 762.

39 Szilasi Vilmos (1889–1966): emigráns filozófus, egyetemi tanár, Babits közeli barátja. A freiburgi egyetem filozófiai intézetének munkatársa, 1961-től annak vezetője.

az irodalom – mint ezek képviselője – terén felállított formai követelmények. Szilasi úgy véli, hogy „épp a dogmatikus tételekben való bízás, az idealizmus kész rendszerének vállalása az oka annak, ha az igazság és erkölcs eleven uralma megszűnik” [...] „Lehet-e azt mondanunk, hogy e kor szellemi élete beteg s a betegség forrása az írástudók árulása? Én először is azt hiszem, hogy a betegség, mely minden korban megvolt, éppen azon az oldalon fekszik, ahol te a gyógyulást keresed s lényege a szavakban élő, minden összefüggésből kiszakított igazságok és bálványá váló tételek emfatikus (lelkesült, szárnyaló – H. S.) tisztelete”⁴⁰ – írta.

Szilasi végkövetkeztetése szerint az „örök emberi” minősége nem áll, nem állhat az írástudók rendelkezésére. Ellentétben a „mindenkori emberi” kategóriájával, amelynek megtalálása Szilasi szerint csak az értelmiség belső, önvizsgáló és önmagával harcban álló attitűdjével lehetséges. Ezzel a „belső anarchiával” folytatott harccal szemben pedig nem szabad örök, történetietlen, univerzálisnak beállított falakat emelni, mert Szilasi éppen ebben, a hamis univerzalizmusban látja az írástudók valódi árulását.⁴¹

Ennek a felvetésnek a közéleti-politikai oldalához kapcsolódik Ignotus levele, amely az értelmiségi elkötelezettség kérdése felől közelíti az írástudó-problémát. Ignotus szerint először is az értelmiségi elkötelezettség két módját kell figyelembe vennünk. Akadnak írástudók, mondja, mint például Eötvös József – meglepő lehet, de a másik példa Ignotusnál Dickens –, akinek művészi és politikai-filozófiai alkotásait egyaránt átjárja a társadalmi felelősség érzete anélkül azonban, hogy ezt az értelmiségi elköteleződést különösebben hangsúlyozni akarnák – Ignotus ezt a mentalitást kifejezetten inspirálónak és követendőnek tartja. Akadnak viszont olyanok, mégpedig a legnagyobbak között is, „kiknek írásai felkavarják a lelkeket, akik bármibe mélyednek el s bármit formálnak meg, hatásuk az a nagy és messzeszóló, mely felér a szent ideálok kimondott szolgálatával, s éppen csak akkor nem szolgálják az ideált, mikor dühvel esnek neki, hogy szolgálják. Tolsztoj, például, ilyenkor gügye tárgyúságokat hebeg, s Dosztojevszkij sem megy túl holmi garasos nemzetieskedésen s szentképecskes istenességen. Mivelhogy nem minden írástudónak van, mint van Bernard Shawnak, politikus érzéke, s nem mind érzi, mint érzi Anatole France, a történelmet a kisujjában.”⁴²

Ignotus szemében az írástudó akkor követ el árulást, amikor a politikai-társadalmi elkötelezettséget programmá emeli, és nem tartja meg műveinek belső mondandói között. Amennyiben az író prófétává válik, mint Zola példája mutatja, a regényei rosszak lesznek, és ennek éppen az írástudói ideál látja kárát. Ignotus azonban némileg maga is bizonytalan ezzel a tétellel kapcsolatban. Mondhatjuk-e azt, kérdezi, hogy Petőfi és Ady még a legirányzatosabb

40 Szilasi Vilmos: Az írástudók árulása. Levél Babits Mihályhoz. *Nyugat*, 1929, 22. évf., 7. sz., 474.

41 Uo. 484.

42 Ignotus: Írás és árulás. *Nyugat*, 1929, 22. évf., 8. sz., 554–555.

költészetükben sem őrizték meg írástudói önazonosságukat? Konklúziója szerint az írástudók „így is, úgy is, csak azzal tudják szolgálni a szent ideálokat, ha igazán és egészen olyanok, amilyenek, – de ezzel aztán mindenesetre szolgálják. Akár foglalnak pártot, akár nem, sőt ha az ideálok ellen foglalnak állást: akkor is szolgálnak nekik, mint ahogy Mefisztó mindig és mindenesetre az Úristen mellett tanuskodik.”⁴³ Mint láthatjuk, a Babits esszéjére érkezett fenti észrevételek – bár árulkodnak elvi-eszmei ellenállásról – alapjában véve inkább építő, tisztázó jellegű kritikák, amelyek nem vonják kétségbe Babits erkölcsi-politikai motivációinak őszinteségét vagy átgondoltságát. Az alábbiakban azonban olyan jellegű kritikákra találunk példákat, amelyek nem pusztán a babitsi antipolitikus értelmiségfelfogás belső szerkezetét kérdőjelezzik meg, hanem Babits inherens, feltételezett politikai állásfoglalását vonják kétségbe. Halász Gábornak a *Napkelet* hasábjain megjelent cikke Babits pozíciójára adott konzervatív válasznak tekinthető. Halász írása elején leszögezi, hogy bár Babits megállapításainak jelentős részével egyetért, ám a fő kérdés szerinte az, hogy Babitsnak igaza van-e a Bendától átvett központi tétel, az írástudók árulása tekintetében? Halász úgy véli, ebben a formában nem. „A szellem emberei tetteikkel és elveikkel, gondolataikkal és műveikkel egyaránt mindig, mindenütt szolgálták az »időleges« valóságot, belekapcsolódtak az életbe és ez így volt rendjén. [...] A rendi, nemzeti, szociális, világnézeti életkérdések éppen a legnagyobbakban váltak gondolatérlelökké. Mi lenne Dante a politikai gyűlöletei nélkül, Bossuet harcos akarata, Voltaire az ellenszenvéi nélkül? Benda óvatosan csak a legelvontabb filozófusokat, Spinozát, Kantot emlegeti a szellem múltjából és hallgat az abszolutizmus és népfenség politikai-jogi vitáiban összezsapó bölcselőkről, a valóság megfigyeléséből kinőtt angol filozófiáról, az orthodoxia és Aufklärung harcos híveiről” – írta.⁴⁴

Babits megállapításai közül mindenekelőtt az „igazság” és a „világnézet” közti éles megkülönböztetést vonja kétségbe. Babits szemében az előbbi univerzális és időfeletti, az utóbbi pedig szükségszerűen be van zárva a politikai partikularitások világába. Halász szerint „világnézet” nélkül a lélek céltalanul tévelyeg. Az írástudó dolga nem az elkötelezettségtől való tartózkodás: Halász szemében minden „csatlakozás” az egyéniség fegyelmezését jelenti. „Nem ismerhetünk meg, csak ha már tudunk, nem keresnénk, ha nem találtunk volna”, s az ettől a megelőző elkötelezettségtől is tartózkodó írástudó csak a „szemlélődés olcsó gyönyörét élvezheti”. Halász alaptétele a „nincsen szabadság megkötöttség nélkül” konzervatív elve, amelynek központi motívuma a múlt és a különböző hovatartozások – család, társadalmi osztály, nemzet – továbbélése az írástudóban. Szerinte a korlátlan szabadság illúziójában élő értelmiség téved, amikor csak a lázadás szépségében hisz: „Nem látják, hogy a rend, a fegyelem,

43 Uo. 556.

44 Halász Gábor: Áruló írástudók. *Napkelet*, 1928, 6. évf., 22. sz., 751.

a tekintély, a barrèsi „föld és halottak”, a dogmák szorító öleléséből már mennyi remekmű született. Könnyű a konvenciókat gúnyolni, de nehéz művészivé tenni; csak az igazán nagyoknak sikerül.”⁴⁵

Halász a 19–20. századi konzervatív gondolkodás elterjedt beállításával⁴⁶ azonosulva az írástudói feladatot is a klasszicizmus és a romanticizmus harcaként láttatja. Romantikusok az antiintellektualizmus különféle képviselői, „az őserjúek, ösztönkődők, keletimádók, miszticizmussal játszadozók”. Velük szemben klasszicista ember az, akiben az értelem felismeri önnön korlátait, mondja Pascal nyomán Halász. Úgy véli, Babits helyesen állította magáról, hogy ő úgy küzd az antiintellektualizmus ellen, hogy valójában önmagával küszködik. Halász szerint Babits a klasszicista-konzervatív úton jár, de azon nem jutott még elég messzire. „Még mindig nincs igaza Babits Mihálynak! Még mindig nem érkezett el a nyugtalanságoldó megoldásig, a bizonyosságig, ahol megszűnnek a kételyek. Még nem jutott el szépségkatholicizmusán túl a dogmáig, a nemzeti hagyományokon át a nemzeti energiáig, a feladatlátás után a feladatvállalásig, a békétől a harcig. Még túlságosan szabad a lelke. De sorsát senki el nem kerülheti” – zárta cikkét Halász Gábor.⁴⁷

A világnézeti spektrum konzervatív szegmensétől távolodva egy mérsékelt baloldali Babits-kritikával szembesülhetünk a *Századunk*⁴⁸ lapjain. Rubin László⁴⁹ *Az írástudók hátrálása* című cikkében kijelenti, hogy Babits *Nyugat*-beli esszéje széles kitekintése ellenére nem állásfoglaló mű, sőt éppen az értelmiségi állásfoglalás gondolatával szemben fogalmazódott meg. Ez az attitűd azonban azt eredményezi, hogy Babits írása „szakadatlan szárnyalás a probléma fölött. Gondolatai emelkedettek, de ködbeveszők, érzelmei igazak, de nem átütők; megfognak bennünket, de mi nem tudjuk megfogni bennük sem a száraz kenyérünk vigaszát, sem a háborúban szétdúlt értelmünk új egységét.”⁵⁰ Rubin szerint a bendai-babitsi alaptétel hibája az, hogy nem veszi figyelembe: a partikularizmusok és univerzalizmusok közötti harc nem 19., hanem 12. századi eredetű. Ennek a hosszú történelmi folyamatnak lett következménye az, hogy

45 Uo.

46 A szembeállítás 20. századi definitív műve Hulme, T. E.: *Romanticism and Classicism*. In uő.: *Speculations. Essays on Humanism and the Philosophy of Art*. Routledge, 1924, 111–141. A magyar politikai eszmetörténetben először Kemény Zsigmond használta ezt az oppozíciót ebben a formában. Lásd Kemény Zsigmond: *Klasszicizmus és romanticizmus [1864]*. In uő.: *Élet és irodalom*. Szerk.: Tóth Gyula. Bp., 1971, Szépirodalmi, 410–416.

47 Halász Gábor: *Áruló írástudók. Napkelet*, 1928, 6. évf., 22. sz., 752.

48 *Századunk*: polgári radikális politika- és társadalomtudományi, kritikai folyóirat, a Társadalomtudományi Társaság Huszadik Század című folyóiratának örököse. 1927 és 1939 között működött.

49 Rubin László (1888–1942): polgári radikális író, ügyvéd, a Galilei Kör alapítója, későbbi elnöke, a *Huszadik Század* gyakori szerzője.

50 Rubin László: *Az írástudók hátrálása. Századunk*, 1929, 4. évf., 4. sz., 147.

a 19. század folyamán „a nacionalizmus legyőzte a katolicizmust”, ezzel pedig vége szakadt az egyház döntő világbefolyásának, amely ezek után már nem lehet alkalmas az emberi egység megteremtésére. Ennek következtében szerte különböző „nemzeti góccok” fejlődtek, amelyek a maguk szintjén elősegítették a politikai partikularizmusokon belüli egység, kohézió megteremtését: „Ha már a kifejlődés a nacionalizmus irányában történt, akkor az emberi egység megvalósulásához csakis a nemzeti államokon keresztül vezet út. A történelem e szakában tehát a nemzeti egységre törő hit a legjobb haladással azonos. A korabeli elkülönbözések, közbenső vámok és helyi kiskirályok letörése az emberiség ügyének szolgálatával egybeesik. A francia forradalmárok magukat patriotáknak nevezték. Az írástudók legjobbjai a nemzeti törekvéseket szolgálták.”⁵¹

Rubin úgy véli, a klasszikus, 19. század eleji nacionalizmus korának legtisztességesebb írástudói nemzeti eszményekért lelkesedtek, s „a világ megváltása helyett csak a jobbágyterhek megváltását akarták... Persze, az írástudók becselene része akkor a világ megváltását tolta előtérbe.” A nemzetállamok kialakulása után azonban az írástudók jelentős része a nemzeti öncélúság gondolatának szolgálatába szegődött, ezzel alapul szolgálva azoknak a tömegszendvényeknek, amelyek aztán a világháborúhoz vezettek. Ez pedig még a korábbinál is nagyobb lehetőséget biztosított az árulás elkövetésére: még az elkötelezett humanistákat, mint Romain Rolland-t vagy Thomas Mannt is hatalmába kerítette a nacionalista háborús pátosz 1914-ben. Az értelmiség hanyatlásának ezzel a folyamatával szemben a cikkíró szerint Babits nem az igazságot nyújtja, hanem csak az igazság elméletét. Az értelmiségre többek között azért van szükség – s Rubin itt a politikai rendszerre mint kontextusra utal –, mert olyan helyzetben, „ahol a hatalom a tömegmozgalmat elnyomja, az írástudó feladatai közé tartozik, hogy a közfigyelmet ráirányítsa a messziről csillanó Igazságra, melynek követésére még nincs általános készség”. Rubin végkövetkeztetése – fenntartva, hogy az írástudó nem lehet „agitátor” – az, hogy az írástudó nem hátrálhat meg a demokratikus átmenet előmozdításában: „Az írástudó az univerzális felé tart. De meg kell végre mondani, hogy vonulása az általános ködbe és a céltalanul egyetemleges semmibe éppoly terméketlen, mint az emberi egység hitének széttördelése. Az egyetemesség cserbenhagyása: ez az írástudó árulása. A magvatlan álmodozásba való visszavonulás: ez viszont az írástudó hátrálása.”⁵²

51 Uo. 148–149.

52 Uo. 151.

A harmadik, radikális baloldalinak tekinthető felelet a 100%-ban⁵³ jelent meg *Az „örök igazság”. Az intelligencia és az osztályharc* címmel.⁵⁴ Németh Lajos⁵⁵ itt kijelenti, hogy a Magyarországon kitört írástudó-vitában – Babits esszéje mellett Halász Gábor írására is figyelmet fordít – a benne résztvevők álláspontjait osztályhelyzetük magyarázza: „Babits, mint a konszolidált magyar kapitalizmus költője, aki már a háború előtt is, de a legutolsó időben különösen, hirdeti egy olyan Magyarország eljövételét, amelyben a modernség (a kapitalizmus) békés harmóniában él a »hagyományokkal« (a hűbériség maradványaival).”⁵⁶ Németh Lajos számára Babits esszéje azért érdekes, mert rávilágít a magyarországi „haladó polgáriság” ideológiai alapállására. Úgy véli, a pártokon felüli, egyoldalú világnézeteket elvető „Igazság” arra való, hogy azokat a társadalmi csoportokat, amelyeket a fennálló társadalmi rend nem képes közvetlenül a maga szolgálatába állítani, politikailag semlegesítse, elvonja őket érdekeik érvényesítésétől: „De nehéz időkben ez nem elegendő. Ez a semlegesítés jó olyankor, amikor minden zavartalanul működik és az uralkodó osztályok normális eszközökkel biztosítani tudják a maguk uralmát és a nem közvetlen szolgálatukban álló intelligenciától nem kívánnak mást, minthogy ne üsse bele az orrát semmibe. Átmeneti, forrongó időkben azonban az uralkodó osztályoknak ez nem elég: mozgósítani akarják a társadalom minél nagyobb részét; a fenkölt Igazság semlegessége ilyenkor csak a szoros értelemben elnyomott osztályoknál jön számba mint elfogadható tanítás (tehát mint ellenzéki ideológia).”⁵⁷ Babits értelmiségfelfogásával szemben Németh Halász Gábor véleményét idézi, amelynek célja szerinte nem egyszerűen a semlegesítés, hanem a fennálló társadalmi rend

53 100%: az illegális KMP legális politikai, irodalmi és művészeti folyóirata, 1927 és 1930 között működött.

54 Hasonló szellemben, bár nem ennyire támadó éllel íródott Nádass Józsefnek a kolozsvári *Korunk*ban megjelent cikke is. Ebben a szerző Gottfried Kellert idézi („Aki büszkén azt gondolja magáról, hogy felette áll a pártoknak, nemsokára a pártok alatt fogja találni magát.”), és Babits 1918–19-es szerepére hivatkozik: „Tíz éve annak, hogy egy a háború piszkából és borzalmaiból hazakerült féllábú katona az Oktogon egy erkélyéről egy költőt hallott beszélni. A költő tiszta lelkesedéssel Petőfi versét szavalta: „Itt a nyíl, mibe lőjtem, királyi szék áll előttem stb.” Először boldog pillanat volt, íme a költő, aki annyira alárendeli magát a kornak, hogy más költő lelkesítő versét szavalja a tömegnek. Azután gondolkozóba ejtett: Furcsa mégis. Miért nem ír ez a költő maga ily verseket, vagy miért nem tesz ez a nagy ember valamit azért az ügyért, amelynek szolgálatában a más alkotását tolmácsolja? – Azóta megkaptam a feleletet. Külső máz volt ez csupán, a jóhiszemű lelkesedés felszíne. Az ár meghúzódt, a dagály elmúlt, a messze előre került kagyló szárazon maradt. Tegnap még a tenger fenekén, az élő együttes része volt, ma szép gyöngyét kivehetem és megcsodálhatom a múzeumban.” Nádass József: Babits Mihály vagy „Az írástudók árulása”. *Korunk*, 1928, 3. évf., 11. sz., 817–821.

55 Németh Lajos (?-?): géplakatos segéd, baloldali szociáldemokrata, majd kommunista munkásvezető, az 1932-es karcagi éhségtüntetés szervezője.

56 Németh Lajos: *Az „örök igazság”. Az intelligencia és az osztályharc. 100%*, 1929, 3. évf., 4. sz., 149.

57 Uo. 150.

pozitív ideológiai támogatása. Úgy vélte, erre azért van szükség, mert Benda és Babits állásfoglalása a „harcos jobboldalt” nem elégíti ki. Németh szerint igaza van Halásznak akkor, amikor Babits teóriájában egy potenciálisan konzervatív felfogást lát: „aki az uralkodó osztályoknak a legkisebb szellemi engedményt teszi, aki kis ujját nyújtja nekik, attól rövideken mindent követelnek. És joggal.” A kommunista cikkíró számára a munkássajtónak materialista-determinista küldetése van: feladata, hogy rámutasson a munkásmozgalommal szemben állók álláspontjainak osztályjellegére. Azonban határozottan állítja, hogy Babits vagy Halász álláspontjával nem az a baj, hogy osztályjellegű. Németh hangsúlyozva a munkásmozgalom jelentős értelmiségi támogatottságát, kiemeli: nem az a baj, hogy „polgári írók” osztályérdeket képviselnek, hanem az, hogy a munkásosztályéval ellenkező érdeket. Ez pedig azért tűnik számára veszélyesnek, mert az örök, elfogulatlan igazság hirdetése elhitetheti a proletariátussal, hogy az uralkodó osztály erkölcsileg rávehető arra, hogy adja fel hatalmi pozícióit. „Ha pedig – mondja Németh – a munkás erre vár – ha csak egy órát vár is – osztályellenségének tesz szolgálatot.” Az értelmiség társadalmi helyzetét és az írástudói szerepfelfogás összefüggését pedig úgy magyarázza, hogy „az örök Eszme és osztályfeletti Igazság nemcsak az uralkodó osztályok társadalomkonzerváló érdekeit szolgálja, hanem egyúttal az intelligencia sajátos rétege ideológiáját is alkotja. Az intelligencia ezzel az ideológiával a maga sajátos érdekszféráját hangsúlyozza ki, saját társadalmi jelentőségét húzza alá. Persze, mint olyan réteg, amelynek a termelésben nincs elsődleges szerepe, csak az uralkodó termelési renden belül, az uralkodó osztály által neki nyújtott működési területen belül hathat. Anélkül persze, hogy ennek a korlátnak tudatára jutna.”⁵⁸

Amint láthattuk, a Babits nagyszéjére érkezett reflexiók a filozófiatörténeti ismeretelméleti bírálatól egészen a nyílt politikai kritikáig terjedtek. Az utóbbi esetben szinte minden megnyilatkozó nem pusztán a Julien Bendától – sok esetben módosítva – átvett elemek bírálatára szorítkozott, hanem Babits közéleti pozícióját, ezen keresztül pedig politika-felfogását is érintették. Mai olvasó számára talán meglepő lehet a konzervatív és baloldali (részben polgári radikális, részben marxista) bírálatok strukturális hasonlósága – természetesen gyökeres módon eltérő politikai megfontolásból és tartalommal. Osvát Ernő 1929-es öngyilkossága után Babits – Móricz Zsigmonddal együtt – vette át a *Nyugat* szerkesztését. Az 1930-as években pedig nagyjából a fenti kifejtett megfontolások alapján igyekezett a folyóirat profilját és szerkesztési elveit alakítani. Ebben az évtizedben zárkózott fel az addig ismert bírálatok mellé Németh László „harmadikutas”, alapvetően a kialakuló népi mozgalom szempontjából kifejtett kritikája. Babits értelmiségi szerepfelfogása és politikaképe tehát az 1930-as évtizedben is viták keresztútjába került, azonban ekkor már radikálisan megváltozott közéleti és történelmi helyzetben.